

מזמור קכ"א – "אֶשָׂא עֵינַי אֶל הַהָרִים"

מזמור ברכת הדרך

א שִׁיר לְמַעְלוֹת

א אֶשָׂא עֵינַי אֶל הַהָרִים
מֵאֵין יבֵּא עֲזָרִי.

ב עֲזָרִי מֵעַם ה'
עֲשֵׂה שְׁמִים וְאֶרֶץ.

ג אֵל יִתֵּן לְמוֹט רַגְלִי
אֵל יָנוּם שְׁמִרְךָ.

ד הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן
שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל.

ה ה' שְׁמִרְךָ
ה' צִלְךָ עַל יַד יְמִינֶךָ.

ו יוֹמֵם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יִכָּכֵחַ
וְיָרֵחַ בַּלְיָלָה.

ז ה' יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל רָע
יִשְׁמַר אֶת נַפְשֶׁךָ.

ח ה' יִשְׁמַר צְאֲתֶךָ וּבּוֹאֶךָ
מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.

מבוא

מזמור קכ"א, השני בשירי המעלות, נאמר בהזדמנויות שונות, והוא מן המזמורים השגורים בפינו.¹ מילותיו פשוטות ואינן מעוררות קשיים פרשניים יוצאי דופן.

¹ מזמור קכ"א אינו כלול בחלקי התפילה המשותפים לכל עדות ישראל, ואמירתו תלויה במנהגים השונים, ובכל זאת קשה 'להימלט' מלפגוש בו באחת מן ההזדמנויות שבהן הוא נאמר:

- א. הספרדים ורוב האשכנזים הנוהגים בנוסח 'ספרד' אומרים את מזמורנו לאחר תפילת לחש של ערבית בימי החול.
- ב. הספרדים ומתפללי נוסח 'ספרד' אומרים את מזמורנו ואת שלושת שירי המעלות הבאים אחריו (קכ"ב–קכ"ד) ביחד עם מזמורי התוספת לפסוקי דזמרה בשבת, לפני 'ברוך שאמר'.
- ג. יש הנוהגים לומר את מזמורנו בסדר קריאת שמע על המיטה.
- ד. יש הנוהגים לאמרו בסדר תפילת הדרך.
- ה. יש הנוהגים לאמרו בסדר קידוש לבנה.
- ו. יש נוהגים להוסיף לאחר תפילת מנחה של שבתות החורף את מזמור ק"ד ואת ט"ו שירי המעלות.

אף על פי כן, קיימת אי-בהירות ביחס לרקע המהווה תשתית למזמור כולו: מהי הסיטואציה שמתוכה צומח מזמורנו? מהי המצוקה שבגללה מחפש הדובר עזר? הפרשנים הראשונים וגם החדשים התלבטו בשאלה זו, ואמרו זה בכֹּה וזה בכה, והמעין בדבריהם יוצא נבך.

לא תמיד יש הכרח להגדיר את מהות מצוקתו של הדובר במזמור: אפשר שמצוקתו מעורפלת בכוונת מכוון, ואין היא מהווה תנאי להבנת המזמור.² אולם מזמורים לא מעטים מבוססים על סיטואציה אנושית אופיינית בעלת קווי היכר ברורים, המשתקפת בדרכי ההבעה של המזמור: לא הרי מצוקה מחמת אויבים הרודפים את הדובר כמצוקת מחלה, ולא הרי ייסורי נפש של החוטא החוזר בתשובה כפחד מפני מלחמה, וכדומה. במקרים אלה, חובה על הפרשן לזהות את סוג המצוקה המהווה רקע למזמור כדי לעמוד על פרשנותו ועל מגמתו, וכמובן אין כוונתנו לזיהוי היסטורי של אירוע ספציפי בחיי המשורר.³

אפשר כי גם ביחס למזמורנו, זיהוי הסיטואציה המהווה רקע לכתיבתו הוא בעל חשיבות להבנתו. על כן נפתח את עיונו בבירור שאלת הרקע למזמור.

אמנם לשם גיבוש עמדה מבוססת בשאלת הרקע למזמור השלם, ראוי היה לפרש תחילה את כל תיבותיו ופסוקיו, ואף לעסוק בנייתוח הספרותי, שכן לעתים הרקע למזמור מתברר רק במהלכו. אך במזמורנו חשובה לעניין זה דווקא פרשנותו של הבית הראשון, המשמש נקודת מוצא לכל המשכו של המזמור.

לפיכך נקדיש את הסעיף הראשון לניתוח הבית הפותח את מזמורנו ולבירור הרקע למזמור כולו, הנחשף בבית זה. נמשיך לפרש את המזמור על פי המסקנה שהגענו אליה ביחס לרקע המזמור, תוך בחינה מתמדת של תקפותה בשאר בתי המזמור.

א. בית א

אֲשָׂא עֵינַי אֶל הַהָרִים
מֵאֵין יְבֵא עֲזָרִי.

השאלה "מֵאֵין (- מהיכן) יְבֵא עֲזָרִי" מבטאת בלא ספק את מצוקתו של הדובר בבית זה בגוף ראשון יחיד: הוא זקוק לעזרה, ותוהה מהיכן תבוא עזרתו.

הפרשנים עסקו בשאלה, מהו הרקע למצוקתו של הדובר, מדוע הוא זקוק לעזרה? על שאלה זו רבו התשובות המשוערות, וחלק מן הפרשנים נתנו תשובה שאינה מבוססת על תוכנו של מזמורנו, אלא היא נובעת מתוך השערה על עניינם של שירי המעלות בכללם.⁴

רד"ק, לדוגמה, פירש בראש מזמור ק"כ, ראשון שירי המעלות, את התיבה "מַעְלוֹת":

מעלות הגלות, שעתידי ישראל לעלות מארצות הגלות אל ארץ ישראל. ואלה השירים נאמרים על לשון בני הגלות כולם, וזכר בהם צרת הגלות, וזכר בהם תוחלת הישועה והבטחתה, שתהיה על כל פנים.

בהתאמה לכך פירש כי גם מזמורנו נאמר על ידי בני הגלות הסובלים ממצוקתה, ומתנחמים בשמירה המובטחת לישראל בארצות גלותם. את הפסוק האחרון במזמורנו פירש כך:

"ה' יִשְׁמֶר צִאתְךָ – מהגלות, "ובואְךָ" – אל ארץ ישראל בשלום.

² הטעם למנהגים א, ג, ד הוא במוטיב 'השמירה' הבולט במזמורנו. הטעם למנהג אמירת מזמורנו בקידוש לבנה הוא כמסתבר הפסוק "יוֹמָם הִשְׁמַשׁ לֹא יִכָּהַר, וַיָּרַח בְּלֵילָה".

³ עמדנו על כך בעיונינו למזמורים ו', ל', קמ"ב ועוד.

⁴ אם כי ישנם מזמורים שדיעת הרקע ההיסטורי המסוים שלהם עשויה לתרום להבנתם. ראה לדוגמה העיון על מזמור פ' בספרנו, עמ' 181–184.

⁴ אין אנו יודעים בוודאות מה משמעותה של הכותרת "שִׁיר הַמַּעְלוֹת" (ובמזמורנו: "שִׁיר לַמַּעְלוֹת") המשותפת לקבוצה של חמישה עשר מזמורי התהילים ק"כ–קל"ד. נאמנים לדרכנו, אנו מפרשים כל מזמור בספר תהילים כעומד בפני עצמו: פרשנותו אינה תלויה לא בכותרתו, ולא בשכנתו למזמורים אחרים.

בדרך כזו או מעין זו הלכו פרשנים נוספים מן הראשונים.⁵ פרשנים אלו חיפשו במזמורי תהילים, כמו גם במקומות אחרים במקרא, נחמה לעם ישראל מצרת הגלות שאפפה אותם, וביטוי לתקוות הגאולה מן הגלות. יש שפירשו את שירי המעלות כמזמורי העולים לרגל לירושלים, ובהתאם לכך פירשו גם את מזמורנו. צ"פ חיות במבוא לביאורו למזמורנו כותב:

לדעת המרובים, זמר של עולי רגל, וההרים בפסוק א המה הרי ציון שאליהם עיניו נשואות...

אולם קשה לראות בפירושים אלה את פשוטו של מזמורנו. אין במזמורנו כל רמז לא לגלות ולא לארץ ישראל, וגם קשה לבארו כמזמור של הציבור: לא כמזמורם של גולי ישראל ולא כמזמור עלייה לרגל לירושלים.

פשוטו של מזמורנו מלמד שהוא עוסק **בעניינו של היחיד**: בראשיתו מתוארת מצוקתו, **"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים מֵאֵין זָבָא עֲזָרִי"**, ובהמשכו נידונה שמירת ה' אותו.

השאלה הפרשנית הראשונה שכל פרשן חייב לענות עליה על פי שיטתו ביחס לרקע המזמור היא, מה משמעותן של המילים הפותחות את מזמורנו **"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים"**: לשם מה נושא הדובר את עיניו להרים? וכיצד קשורה נשיאת העיניים אל ההרים, לחיפוש העזרה המובע מיד בהמשך בית זה **"מֵאֵין זָבָא עֲזָרִי"**?

ש"ד גויטיין בביאורו למזמורנו עונה על שאלה זו:⁶

למה 'אֶל הַהָרִים'? הם האופק: עליו צריך להופיע מי שבא לעזור, להציל, או לפחות לבשר את הישועה הקרובה. על כן מצינו בספר ישעיהו נ"ב, ז: **"מִה זָאוּ עַל הַהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׁר, מְשֻׁמֵּעַ שְׁלוֹם, מְבַשֵּׁר טוֹב"**. אך משוררנו לא ראה רגלי מבשר על ההרים. **"מֵאֵין זָבָא עֲזָרִי"**... מן ההרים, מן האופק המאכזב, הוא מרים עיניו **אל השמים**: **"עֲזָרִי מֵעַם ה', עֲשֵׂה שְׁמִים וְאָרֶץ"**. השרשור (- עֲזָרִי בסיום בית א; עֲזָרִי בפתיחת בית ב) בא להבלטת הניגוד.⁷

הפירוש הזה אמנם רואה את מזמורנו כמזמור אישי של אדם הנתון במצוקה כלשהי והוא מצפה לעזר. אולם לדעתו, אין ניתן להגדיר את אופייה של המצוקה וגם אין צורך בכך. פירוש זה אינו עונה, וגם אינו מתכוון לענות, על השאלה שניסחנו במבוא לעיוננו: מה אופייה של הסיטואציה שמתוכה צומח מזמורנו, מהו סוג המצוקה הבאה לידי ביטוי במזמור?

הפירוש הבא שנציע למילים הפותחות את מזמורנו **"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים"** תולה את המצוקה בסיטואציה מסוימת:

הדובר בבית א עומד לצאת לדרך רחוקה. עליו להעפיל אל ההרים הגבוהים המתנשאים הרחק בקצה האופק, ולבו מלא חששות מפני סכנות הדרך ופגיעה. מראה ההרים הרחוקים שאליהם הוא נושא עיניו מאיים עליו!

פירוש זה לשורה הפותחת את המזמור הפוך לפירוש הקודם: נשיאת העיניים אל ההרים לא נועדה למצוא בהם עזר ומבשר טוב, אלא היא זו שגרמת לו לחוש מצוקה ופחד. וכך יש לקשר בין שתי השורות בבית א: **"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים"**, לקראת צאתי לשם, ואחשוב: **"מֵאֵין זָבָא עֲזָרִי"** כשאצטרך להעפיל אליהם!⁸

מצוקתו של הדובר בבית א זוהי אפוא המצוקה האנושית המוכרת של אדם שלפניו עומדת היציאה לדרך רחוקה, שרב בה הבלתי-נדוע. מזמורנו הוא אם כן מעין 'תפילת הדרך', או ביתר דיוק 'ברכת הדרך', לאדם העומד לפני יציאה לדרך ארוכה.⁹

האדם המודרני אינו מודע בדרך כלל למצוקתו של היוצא לדרך רחוקה בזמנים עברו. זאת, מפני הביטחון השורר היום בדרכים, ומפני אמצעי התחבורה המשוכללים (ואם הוא יוצא למסע רגלי, הוא עושה זאת לשם הנאה). היוצא לדרך בעבר

⁵ ראב"ע בראש ביאורו למזמורנו (פירוש שני): **"זה נאמר על ישראל... בני גלותנו"**; רי"ד: **"אשא עיני אל ההרים – כך אתה עתיד לומר בגלותך"**; מאירי לפסוק ג – **"ואמר כמדבר עם כל אחד מבני הגלות, שלא יתייאש"**; ספורנו: **"אשא עיני אל ההרים – הנה בגלות הייתי נושא עיני..."**.

⁶ עיונים במקרא, תל אביב תשכ"ז, 'החומש האחרון של ספר תהילים' עמוד 189.

⁷ רד"ק פירש בדומה לפירושו של גויטיין, אך בהבדל קל, ובעקבותיו פרשנים נוספים. הנה דבריו:

"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים" – כמו המצפה עזר מרחוק, שעולה **על ההרים** ונושא עיניו אילך ואילך, אם יבואו לו עוזרים. **"אֶל הַהָרִים"** – כמו **על** ההרים... [אולם] לא יועיל לי כלום, כי אין עזר אלא **"מֵעַם ה'"**, ואליו אשא עיניי.

⁸ הקישור בין שתי השורות הללו על פי הפירוש הקודם הוא: **"אִשָּׁא עֵינֵי אֶל הַהָרִים"** לראות האם מהם **"זָבָא עֲזָרִי"**.

⁹ אם כן, אין זה מפליא שמזמורנו כלול ב'סדר תפילת הדרך' על פי כמה מנהגים, ראה הערה 1.

הרחוק, לא היה עושה זאת לשם בילוי והנאה. אדם היה עוזב את ביתו מחמת ההכרח הכלכלי, המשפחתי או האישי. על פי רוב היה הולך ברגליו, לעתים לבדו, והיה גומא מרחקים גדולים במקומות בלתי מוכרים. חששות כבדים היו מלווים את יציאתו לדרך: כיצד יינצל מן הסכנות האורבות לו בדרכים, שהן תמיד בחזקת סכנה?¹⁰ האם יגיע בשלום למחוז חפצו? והאם יזכה לשוב לביתו בשלום?

הסיטואציה המובהקת במקרא שבה מתוארת יציאתו של אדם לדרך רחוקה כשהוא מלווה בחששות, היא זו של יעקב, היוצא במקלו מבאר שבע חרנה (בראשית כ"ח):

י וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ תְּרַנָּה.
 יא וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמֶשׁ
 וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשָּׂם מִרְאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא.¹¹
 הבטחת ה' ליעקב בחלומו מלמדת על החששות שקיננו בלבו ביציאתו לדרך:
 טו וַהֲנִי אֲנֹכִי עֹמֵד וְשִׁמְרֵיךָ כָּל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ
 וְהַשְׁבֵּתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת, כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ...
 ועוד יותר מכך מלמדנו זאת נדרו של יעקב בהמשך:
 כ אִם יִהְיֶה אֶ-לֹהִים עֹמְדֵי וְשִׁמְרֵי בְּדֶרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי הוֹלֵךְ
 וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לִלְבָּשׁ.
 כא וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי...

והנה, במדרש בראשית רבה (פרשה סח) 'פתחו' חכמים אחדים פתיחות שונות לראש פרשת ויצא, לפסוק "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע...".¹² "רב שמואל בר נחמן פתח: 'שיר למעלות אָשָׂא עֵינַי אֶל הַהָרִים'..."¹³, והוא דורש את מזמורנו כולו על מצבו של יעקב באותה שעה. בחירתו במזמורנו כ'פתיחה' לאותו אירוע, מלמדת כי פירש את הרקע למזמורנו כפי שאנו מציעים בזאת.¹³

בקביעת הרקע הזה למזמורנו ובפרשנותו בדרך זו, אנו הולכים אחר שני פרשנים עבריים חדשים: אהרן פולאק ועמוס חכם. בפירושו לתהילים 'על הסתומות במזמור'¹⁴ כותב פולאק על מזמורנו:

תוכן השיר עושה רושם של מסיבת פרידה הנערכת בביתו של אחד מתכונן לצאת לדרך... בידוע שמאז ומקדם היו הדרכים במזרח סכנה לעובר אורח בכלל, ולסוחרים בפרט ובעיקר... יש המשער אפוא שכל המתעתד לצאת לדרך היה נוהג לזמן אורחים בביתו... כדי שהללו ילווהו בברכותיהם ויאחלו לו דרך צלחה... הפייטן תיאר מסיבה מעין זו. פולאק, שהכיר את אורחות חיי הערבים בארץ, ונעזר בהיכרותו זאת כדי לבאר מקראות שונים בתנ"ך, מוסיף על דבריו המובאים למעלה:

וזאת לדעת, שאף כיום מצויות ושכיחות מסיבות כאלה בקרב הערבים... המשתה מסתיים כרגיל בצורה זו:
 המארח: ברצון הבורא אראה את פניכם בשלום (כלומר, הלוואי ובשולי אמצא אתכם בריאים ושלמים).
 האורחים: א-לוהים יוליכך בשלום ויביאך בשלום!

ובפירושו לפסוק האחרון במזמורנו – "ה' יִשְׁמְרֵךָ וּבֹאֲדָךְ" הוא כותב:

ביטוי זה משמש כמאה עדים שאמנם המדובר באחד היוצא לדרך כרוכה בפיקוח נפש.¹⁵

¹⁰ "כל הדרכים בחזקת סכנה" – ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד.

¹¹ ראה דברינו בראש העיון לפרשת ויצא בסדרה השלישית, עמוד 135, וראה גם הערה 20 להלן.

¹² 'פתיחה' (או בארמית 'פתיחתא') לפרשה מן המקרא הנידונה במדרש היא בדרך כלל ציטוט ממקום רחוק במקרא (אם הפתיחה היא לפרשה בתורה, הציטוט יהא מספרי הכתובים). הדרשן מראה שהציטוט שהביא מרחוק נוגע לפרשה הנידונה, ובאמצעות דרשת הציטוט הוא מעמידנו על הנקודה החשובה בפרשה הנידונה.

¹³ במדרש הגדול בראש פרשת ויצא (מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשל"ה, עמוד תצג) משולבים כמה מקורות מדרשיים על מזמורנו, המקשרים אותו אל יציאת יעקב לדרך.

¹⁴ פולאק כתב את ספרו זה באמצע המאה הקודמת, והספר יצא לאור על ידי בתו שנים רבות אחר כתיבתו (ואחר פטירת המחבר), בשנת 1991. הפירוש למזמורנו נמצא בעמודים 447–449.

¹⁵ ראה דברינו בסעיף ח המוקדש לפירושו של פסוק זה ובהערה 15 שם.

עמוס חכם ז"ל, בביאורו למזמורנו בסדרה 'דעת מקרא', מבאר את פתיחת המזמור (בית א) בדרך זאת:

אָשָׂא עֵינֵי אֶל הַהָרִים – הנני נושא את עיני ומביט בהרים ושואל את עצמי: 'מֵאַיִן יָבֵא עֲזָרִי' – מאיזה מקום אפשר שתבוא לי עזרה? כתוב זה נאמר בלשון אדם היוצא לדרך העוברת בהרים, והוא מרים עיניו אל ההרים שהוא עתיד לעבור בהם, ושואל את עצמו: כלום יש בין ההרים האלו מי שיבוא לעזרתי ויגן עליי מפני פורענויות המזדמנות לעוברי דרכים? ואפשר שהשואל הולך בדרך יחידי, והוא מסתכל בהרים, שמא יש שם אדם שיתלווה אליו בדרכו.

בסיכום פירושו למזמור הוא כותב:

מסתבר שהמזמור מעיקרו הוא ברכת הדרך ליוצא לדרך רחוקה העוברת בין הרים... היוצא לדרך נושא עיניו אל ההרים שהוא מתכוון לעבור בהם, ושואל את עצמו בלשון שיש בה רמז לחרדה מפני פגעים המזדמנים לעוברי דרכים: מאין יבוא עזרי?

נאמץ אפוא מסקנה זו, כי מזמורנו נאמר על רקע יציאתו הקרובה של הדובר לדרך. בהמשך עיונו נבחן כמובטח, האם פרשנות הבתים הבאים במזמורנו הולמת מסקנה זו, והאם גם ניתוח המזמור בשלמותו תומך בה.

ב. בית ב

עֲזָרִי מַעַם ה'
עֲשֵׂה שְׂמִים וְאֶרֶץ.

השואל, ששאל בבית א בגוף ראשון יחיד "מֵאַיִן יָבֵא עֲזָרִי", וביטא בכך את חרדתו מפני העתיד, הוא שעונה לעצמו בבית ב "עֲזָרִי מַעַם ה'...", ובדברים אלו הוא מנסה להפיג את חששותיו: ה', עושה שמים וארץ, הוא יהיה בעזרי בכל מקום שאליו אגיע ושבו אהיה זקוק לסיוע ועזרה.

כאן מתעוררת תמיהה: ממה נפשך, אם ידע הדובר את התשובה – מה מקום לשאלה ששאל? ואם לא ידע אותה – מניין הופיעה לו התשובה פתאום?

נראה שהתשובה שנתן לעצמו הדובר בבית ב לקוחה מאוצר משפטי החכמה ומטבעות הלשון שעליהן נתחנך מנעוריו. משנקלע למצוקה ולחשש 'מאין יבוא עזרו', עלתה בתודעתו מנכבי זכרונו נוסחת הביטחון הידועה "עֲזָרִי מַעַם ה' עֲשֵׂה שְׂמִים וְאֶרֶץ", והרגיעה את רוחו.

חיזוק לסברה זו ניתן להביא מהופעתו של פסוק דומה לפסוקנו, בסיומו של שיר המעלות קכ"ד (פסוק ח): "עֲזָרְנוּ בְּשֵׁם ה'".¹⁶ במזמור קכ"ד מנוסחת קריאת העידוד והביטחון הזאת בלשון רבים ובסגנון כוללני: ה', "עֲשֵׂה שְׂמִים וְאֶרֶץ", שכוחו וגבורתו מלא עולם, הוא יהיה בעזרו בעת הצורך. הדובר במזמורנו העביר נוסחה זו ללשון יחיד, כדי שקריאת הביטחון שלו תתאים להלך רוחו בשעה זו, וכן לשאלה ששאל קודם לכן בלשון יחיד "מֵאַיִן יָבֵא עֲזָרִי".

אין זה המקום היחיד במקרא שבו דובר משתמש בפתגם או במטבע לשון ידוע כדי לחזק עצמו בשעת מצוקתו. נביא בהערה דוגמה אחת לכך מספרנו.¹⁷

¹⁶ הצירוף 'שם ה'' כוונתו לה' בעצמו, ואם כן "עֲזָרְנוּ בְּשֵׁם ה'..." פירושו 'עזרונו בה'', ואין הבדל בין "מעם ה'" לבין 'בה''. חילופי מילות יחס אינם נדירים בלשון המקרא (ראה עיונו למזמור קמ"ב בחלקו השני, הערה 17).

¹⁷ המשורר בתהילים כ"ב, הנתון בצרה קשה ביותר, מפציר בה' להיענות לקריאתו ולהצילו מצרתו. והנה, בכל מהלך תפילתו אל ה' מדבר המשורר על עצמו בגוף ראשון, ואל ה' הוא פונה בגוף שני כנוכח. אך בפסוק ט משתנים הגופים: גם על האדם וגם על ה' מדובר בפסוק זה בגוף שלישי:

ח	כָּל רֵאִי יִלְעָגוּ לִי	וְפָטִירוּ בְּשִׁפְהָ יְגִיעוּ רֵאֵשׁ.
ט	גַּל אֶל ה' יִפְלֹטְהוּ	וַיִּצִלְהוּ כִּי חָפֵץ בּוֹ.
י	כִּי אֲתָה גֹחִי מִבֶּטֶן	מִבְּטִיחִי עַל שְׂדֵי אֲמִי.

פסוק ט קוטע את הרצף הדקדוקי של המזמור. על כן נראה כי זהו פתגם ידוע שהמשורר משלבו בתפילתו כצורתו, בתור טיעון נוסף בתפילתו אל ה', שיענה לבטוחים בו בשעה זו ויצילם מן הצרה. עמד על כך רד"ק בביאורו לפסוק זה:

כלומר, זה ראינו ושמענו כמה פעמים, כי מי שמסבב דרכיו ותפילתו אל הא-ל, יפלטוהו. אם כן, למה לא תושיעני?

ואכן פסוקים בנוסח זה מצאנו בשני מקומות נוספים במקרא, כפתגמי הטפה לאמונה וביטחון:

תהילים ל"ז, ה, גֹּל עַל ה' דַּרְכְּךָ וּבִטַח עֲלִיו וְהוּא יַעֲשֶׂה.

ג. בית ג

אל יתן למוט רגלך
אל ינום שמךך.

בבית זה מתחלף הדובר: שוב אין זה העומד לצאת לדרך רחוקה, אשר נשא את דבריו בבתיים א-ב בגוף ראשון. בית ג נאמר מפי אדם אחר הפונה אליו בגוף שני, כנוכח, ומברכו שה' ישמרהו בדרכו.

לא רק בבית ג נושא המברך את דבריו אל היוצא לדרך, אף בבתיים ה-ח הוא ממשיך ומברכו: בכל ארבעת הבתיים הללו (שהם מחציתו השנייה של המזמור) פונה הדובר אל חברו כנוכח, ומברכו בברכות ואיחולים המהווים המשך לדבריו בבית ג.¹⁸

'אל יתן' ו'אל ינום' הן שתי משאלות שמאחל המברך בבית ג ליוצא לדרך. ברכותיו נקשרות לדברי חברו בבית ב, וכך הוא אומר לו: 'יהי רצון שה', שאותו הזכרת בדבריך הקודמים ('עֲזָרִי מֵעַם הַיְי',) לא ייתן לרגלך להתמוטט.¹⁹ ויהי רצון ש'שמךך' לא ינום, אלא יתמיד בשמירתו עליך בלא הרף.

האם שתי ברכות אלו מתאימות לרקע של מזמורנו כפי שפירשנוהו? ודאי שאיחולים אלה מתאימים להיאמר למי שיוצא לדרך רחוקה, ולבו מלא חששות:

אחת הסכנות המצויות והחמורות להולכי דרכים היא האפשרות שרגלם תיפגע ותינגף. שבר ברגל, או אפילו נקע, ואף התעקמות גרידא, בכוחם להשבית את ההלך, ולהותירו בשדה פָּאוּב וחסר ישע. כנגד זאת נאמרת הברכה במזמורנו "אל יתן למוט רגלך". הבטחה דומה נאמרת לחוסה בה' במזמור צ"א:

יא	פי מלאַכְיוּ יצְנֶה לְךָ	לְשִׁמְרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ.
יב	עַל פְּפִים יִשְׁאַוְנֶךָ	פֹּתֵיךָ תִּגְדֹּף בְּאַבְנֵי רִגְלֶיךָ.

בעיה מצויה אחרת העומדת בפני הולך דרכים היא ההכרח לישון בלילות בשדה הפתוח, חשוף לסכנות שונות שאין בידו להתגונן מפניהן.²⁰ כנגד סכנה זו מברכו המברך "אל ינום שמךך" – ה' ישמורך בעת שאתה ישן בדרכך, כי לפניו אין שינה ואין תנומה.

נמצא כי בית ג מחזק מאוד את תפיסתנו, כי הרקע למזמורנו הוא יציאתו הקרובה לדרך של הדובר הראשון במזמור, השם פניו אל ההרים אשר בקצה האופק. רק בדוחק ניתן לפרש את בית ג ביחס למצוקה אחרת כללית ובלתי מוגדרת, כדעת מפרשים אחרים.

נציין כי שתי הברכות האלה ליוצא לדרך, מתארות את שמירת ה' בשני ממדים המשלימים זה את זה: ממד המקום, "אל יתן למוט רגלך", בכל מקום שבו תלך, וממד הזמן, "אל ינום שמךך", בכל זמן של היממה.

מחילוף הדוברים במזמורנו עולה, כי בתיים א-ב וכנגדם בית ג הם מעין דו שיח בין היוצא לדרך לבין המברך אותו. חילוף דוברים מובהק במזמור תהילים הוא תופעה נדירה יחסית, אשר מקנה למזמור אופי דרמטי. עמדנו על כך בהרחבה בעיונו למזמור צ"א, שאותו ניתחנו כדרמה. כל 'מזמור דרמטי' מעורר שאלות אחדות:²¹

א. מהו טיב היחס בין הדוברים השונים? ומה היחס בין הדברים שהם נושאים זה בפני זה?

משלי ט"ז, ג גל אַל ה' מַעֲשֵׂיךָ וְיִכְנֹנוּ מִחֻשְׁבְּתֶיךָ.

¹⁸ הפנייה לנוכח בבית ה: שְׁמֶרְךָ, צִלְךָ, מִיָּנֶה; בבית ו: לֹא יִכְפֶּה; בבית ז: יִשְׁמְרְךָ, נִפְשֶׁךָ; בבית ח: צִאֲתֶךָ וּבֹאֲךָ.

¹⁹ "למוט הוא שם עצם מופשט, או מקור הבא תמורת שם עצם" – עמוס חכם בביאורו לפסוק דומה "וְלֹא יִתֵּן לְמוֹט רִגְלֵנוּ" (ס"ו, ט).

²⁰ סכנה זו יכולה להסביר את התנהגותו של יעקב בצאתו לדרכו (בראשית כ"ח, יא) "וַיִּפְגַּע בְּמִקְוֹם וַיִּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשֶּׁמֶשׁ, וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמִּקְוֹם וַיִּשֶׂם מְרָאֲשֵׁתוֹ". אפשר שאת אבני המקום שם **מסביב** למראשותיו לשם הגנה.

²¹ שאלות דומות העלינו גם ביחס למזמור צ"א (עמוד 221), ובעיון ההוא הארכנו בתשובתן. בכלל, האופי הדרמטי של מזמור צ"א הוא מובהק ובולט הרבה יותר מבמזמורנו, הן מפני אורכו הכפול מזה של מזמורנו, והן מפני שבמזמור צ"א ישנם **שלושה** דוברים.

ב. במה תורם עיצובו של מזמורנו כדו-שיח לחשיפת מבנהו ולהבנת ההתפתחות הפנימית של רעיונו?
 ג. מדוע נבחר עיצוב דרמטי לשם הבעת רעיונו של המזמור? האם לא ניתן היה להביע את רעיונו ב'קול אחד', כשם שהדבר בדרך כלל ברוב רובם של מזמורי תהילים?
 נחל את דיונונו בשאלות אלו בבחינת היחס שבין בית ב לבית ג. מה משמעותו של דו-שיח זה? מהו היחס בין בית ב, שהוא מדבריו של היוצא לדרך עצמו, "עֲזָרִי מֵעַם ה'...", לבין דבריו של המברכו בבית ג "אֵל יִתֵּן... אֵל יְנוּם שְׁמֶרְךָ". נראה כי המברך ממשיך את דברי הביטחון של היוצא לדרך, תוך שהוא מפרט שני תחומים שבהם ימצא היוצא לדרך עזר מעם ה'. האם ניתן להצביע על חידוש עקרוני או על שינוי בדברי 'המברך' לעומת דברי הביטחון הקודמים שהיו בפי היוצא לדרך עצמו?
 הבה נצביע על שלושה חידושים כאלו:

- א. בקשת העזר של היוצא לדרך התייחסה לממד המקום בלבד: "הֶהָרִים", "מֵאֵין", "עֲשֵׂה שְׁמִים וְאָרֶץ". לעומתו, המברך מציין שני ממדי שמירה, ממד המקום וממד הזמן – שמירה טוטאלית.
- ב. היוצא לדרך משתמש פעמיים בשם 'עֲזָר', ואילו המברכו משתמש בשורש שמ"ר, כשהוא מכנה את ה' "שְׁמֶרְךָ". מכאן ואילך השורש עז"ר אינו מופיע עוד במזמור, ואילו השורש שמ"ר מופיע כמילה מנחה לאורך המזמור עוד חמש פעמים.
- ובכן, מה בין 'עזר' ל'שמירה'? 'עזר' הוא סיוע לאדם בבעיה ספציפית ("דַּחֲהֵ דְחִיתֵנִי לְנֶפֶל, וְה' עֲזָרְנִי" קי"ח, יג; "כִּי אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֲזָרִי, וַיַּצֵּלְנִי מִחָרֶב פְּרָעָה" שמות י"ח, ד; ובמזמורנו היוצא לדרך מבקש 'עזר' בדרך העומדת לפניו). 'שמירה' פירושה השגחה מתמדת על האדם שלא יאונה לו כל רע, השגחה המונעת מראש הופעתן של בעיות שיצריכו 'עזר'.
- ג. היוצא לדרך משתמש במשפט כללי, הלקוח מאוצר פתגמי הביטחון בה' – ה' עושה שמים וארץ, שהוא עוזרם של ישראל (קכ"ד, ח), הוא יהיה בעזרי. אולם המברכו מאחל לו כי ה' ישמור אותו **בהשגחה אישית** – "אֵל יִתֵּן לְמוֹט רִגְלֶךָ", ועל כן הוא מכנה את ה' "שְׁמֶרְךָ".

ד. בית ד

הִנֵּה לֹא יְנוּם וְלֹא יִישָׁן
 שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל.

בסעיף הקודם עמדנו על חילוף הדוברים המתרחש בבית ג: 'המברך' הוא הדובר בבית ג, והוא פונה בדבריו אל היוצא לדרך המדבר בבית א-ב. ציינו שם, שהמברך ממשיך ומדבר אל היוצא לדרך אף בבית ה-ח (וראה סעיף ג הערה 18).
 מה בנוגע לבית ד? בבית זה אין ראייה לשונית חד-משמעית מיהו הדובר. אין כאן דיבור בגוף ראשון (כמו בבית א-ב), שממנו היינו מסיקים שהדובר הוא היוצא לדרך, ואין כאן פנייה לנוכח בגוף שני (כמו בבית ג), שממנה היינו מסיקים שהדובר הוא המברך את היוצא לדרך.
 כיוון שבית ד 'בלוע' בין בית ג לבית ה-ח, שבהם הדובר הוודאי הוא 'המברך', וכיוון שהחומרים הלשוניים שמהם בנוי בית זה הם אותם חומרים של הבתים שמסביב לו, הסיקו כמה פרשנים (מאלו שנתנו את לבם לחילוף הדוברים במזמורנו, לדוגמה צ"פ חיות) כי גם בית ד הוא מדברי 'המברך'. יש לבחון השערה זו בתשומת לב, וכך נעשה בהמשך סעיף זה.

הדבר הבולט בבית ד הוא הקשר הלשוני האמיץ שלו לסוף בית ג:

שְׁמֶרְךָ	אֵל יְנוּם	בית ג:
שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל	הִנֵּה לֹא יְנוּם וְלֹא יִישָׁן	בית ד:

בית ד מרחיב את האמור בסוף בית ג: כנגד "אל ינום", מכפיל בית ד את הפעלים הנשללים: "לא ינום ולא יישן"²²; כנגד "שמך" האישי, מרחיב בית ד את התואר הניתן לה: "שומר ישךאל".

האם הרחבה זו נעשית בפי 'המברך', או שמא בפי 'היוצא לדרך'? לשון אחר: האם בית ד הוא המשכו של בית ג, ובשניהם בא ציטוט רצוף של דברי המברך המרחיב בבית ד את דבריו הקודמים בבית ג, או שמא בית ד הוא תגובה של המתברך היוצא לדרך, לברכת חברו בבית ג?

הבה נבחן שאלה זו לאור שני הבדלים בין בית ד לבין קודמו:

א. את בית ד מקדימה המילה "הנה". מה כוונתה? נראה פירושו של עמוס חכם ז"ל: "הנה – לחיזוק ואימות: 'אכן', 'אמת הדבר'".

ב. המברך בבית ג אמר "אל ינום", ואילו בבית ד נאמר "לא ינום ולא יישן". מה בין שתי מילות השלילה הללו? שוב נזדקק לדבריו של עמוס חכם (בהערה 2): "'אל יתן... אל ינום...' הוא לשון משאלה וברכה; 'לא ינום ולא יישן' הוא לשון קביעת עובדה".

צירוף ההבדלים שבין בית ג לבית ד מעלה את המסקנה כי בית ד בא להביע אמת מוצקה וידועה לכול: 'הנה – אכן – ה' שומר כל ישראל לא ינום ולא יישן לעולם'. העלאת אמת ידועה זו אינה הרחבה בעלמא, אלא היא נועדה לשמש אישור וביטוי, לדברי הברכה שבבית ג. על הברכה והאיחול "אל ינום שמך" באה תגובת האימות: 'אכן, כידוע שומר ישראל לא ינום ולא יישן, ואם כן יש תוחלת לקיום הברכה'. מסתבר אפוא שבית זה הוא דברי תגובה של היוצא לדרך, המאשר את איחולי מברכו כעונה אמון, על בסיס אמת כללית וידועה.

וכך אכן פירש עמוס חכם ז"ל (כמתחייב מפירושו הקודמים שהבאנו):

הפסוק הזה (ד) הוא מענה היוצא לדרך על דברי המברכו: בטוח אני שתקוים ברכתך ולא ינום שומרי, שהרי שומרי הוא שומר ישראל, שאין לפניו לא תנומה ולא שינה. המברך אומר "שמך" והמתברך עונה "שומר ישךאל", לרמז שהוא כולל עצמו בתוך כל ישראל, ובטוח במי ששומר את עמו ישראל שישמור גם אותו.

אמת זו הידועה לכול, מנוסחת בבית ד במשפט כללי, קצר וקולע – "לא ינום ולא יישן שומר ישךאל". אף שקשה להביא לכך ראיה ממקום אחר במקרא, נראה משפט זה כפתגם ידוע שהדובר מצטוט בבית ד, ולא כחידוש שחידש בדבריו זה עתה. אם אכן כך הדבר, מצטרף פתגם זה אל קודמו, שנאמר אף הוא מפי היוצא לדרך בבית ב: "עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ".

כפי שהדברים מתוארים כאן, מתקיימת הסכמה נינוחה בין שני האישים הדוברים במזמור: "איש את רעהו יעזרו וילאחי יאמר חן". המברך בבית ג מחזק את דברי חברו היוצא לדרך בבית ב, והיוצא לדרך בדבריו בבית ד מאשר ומחזק את ברכת חברו בבית ג.

ברם, לשם החיזוק ההדדי הזה אין צורך בשני אישים – בשני קולות שונים במזמור. ניתן היה לפתח את מוטיב העזר והשמירה בדבריו של דובר אחד בלבד.²³ עיצוב דרמטי של מזמור נחוץ, כשישנו פער בין הדוברים.²⁴ מה ששאלנו בסוף סעיף ג, אנו חוזרים ושואלים גם עתה: מהו הפער בין שני הדוברים במזמורנו?

מכלול ההבדלים שעמדנו עליהם בין הבתים השונים מוביל למסקנה כי שני הדוברים נבדלים זה מזה בתודעתם הדתית:

היוצא לדרך פותח את מזמורנו בקריאת מצוקה "מאין יבא עזרי", והוא מעודד עצמו בהעלאת מטבע לשון מוכר, כי עזר יהא מעם ה' עושה שמים וארץ. בזאת הוא מביע תפיסת השגחה א-לוהית כללית, שמכוחה יכול גם הפרט לשאוב ביטחון.

²² לדעתנו, אין צורך להבחין כאן בין הפעלים 'ינום' ו'ישן', אלא הם 'שניים שהם אחד' (הנדיאדיס), ולא נכפלו אלא לשם חיזוק.

²³ אהרן פולאק (ראה סוף סעיף א והערה 14 שם) אמנם ענה על כך, כי מזמורנו משקף 'מסיבת פרידה' בביתו של המתעתד לצאת לדרך ש"היה נוהג לזמן אורחים בביתו... שהללו ילווהו בברכותיהם ויאחלו לו דרך צלחה". לדעתנו, מזמורנו "מתאר מסיבה מעין זו, ומנציח את סדריה לדורות הבאים בצורה קבועה וברורה". ועוד הוא מוסיף, שאף כיום מצויות ושכיחות מסיבות כאלו בקרב הערבים. אולם ספק בעינינו אם אכן זו כוונת מזמורנו – לשקף מציאות חברתית שכיחה. אף אם צודק פולאק בתיאור הרקע החברתי המונח ביסוד מזמורנו, אין זה אלא מסגרת כללית. תוכן המזמור הוא יצירה חד פעמית, שנועדה להביע דבר חדש, ולא לשקף דפוס קבוע של קיום מצוות אנשים מלומדה.

²⁴ במזמור צ"א, הפער הוא בין התלמיד הצעיר והנלהב הבוטח בה', אך אינו מודע לעומק המשמעות של הביטחון שלו, לבין רבו המבוגר ובעל נסיון החיים העשיר, המציג לפני תלמידו את פגעי העולם וסכנותיו שמהם יצילנו ה'. ראה בעיוננו למזמור זה עמודים 231–232.

ברכתו של המברך בבית ג מייצגת תפיסת השגחה שונה, שעל ייחודה עמדנו בסופו של הסעיף הקודם: המברך מביע תפיסה ולפיה השגחת ה' על האדם היא אישית. במקום כינויו של ה' בדברי היוצא לדרך "עֲשֵׂה שְׂמִים וְאָרֶץ", מכנה אותו המברך "שְׂמֵרָה". השגחה אישית זו היא טוטאלית: היא מתבטאת בדאגה מתמדת למתברך, ועל כן ממיר המברך את השורש עז"ר בשמ"ר, והשמירה מתקיימת הן בממד המקום והן בממד הזמן: בהליכתו בדרך ובשכבו לישון.

המלבי"ם עמד על נקודה מרכזית זו. בראש פירושו למזמורנו הוא מגדיר את נושאו: "הוסד (-המזמור) על השגחת ה' הפרטית החופפת על הצדיקים". ובראש פירושו לפסוק ג – "אַל יִתֵּן לְמוֹט רְגְלֶךָ", הוא כותב:

מצייר ששומע קול אומר אליו: ²⁵ מה תישא עיניך לדרוש מקום העזר, כאילו הוא דבר התחדש עתה, דע, כי הגבוה ממך, לא סרה השגחתו מאתך רגע. והשגחתו כפולה: [א] דבוקה בך עצמך – "לא יִתֵּן לְמוֹט רְגְלֶךָ" – שמחזיק אותך בעצמך בל תימוט. [ב] השגחתו חוץ ממך, הוא נדמה כשומר העומד אצלך לשמור אותך מפגעים חיצוניים... ולא תופסק שמירתו. ²⁶

אפשר כי הבדלי התפיסה בין השניים נובעים מפער בגיל או בניסיון החיים ביניהם: היוצא לדרך נראה כאדם צעיר, שתפיסתו הדתית היא פרי חינוכו ולימודו. המברך, לעומת זאת, נראה כאדם מבוגר ומנוסה ממנו (אולי הוא אביו או רבו), שהכרתו הדתית היא פרי ניסיון חייו וחוויותיו הדתיות הפנימיות. בעיונו למזמור צ"א נוכחנו בהבדל דומה שבין שני האישים הדוברים במזמור (ראה הערה 3).

האם קלט היוצא לדרך את החידוש העקרוני הזה בדברי המברך? האם הפנים את תודעתו הדתית של מברכו על תעצומות הנפש שבכוחה להעניק למחזיק בה?

נתבונן בתגובתו לדברי המברך, כפי שהיא מתבטאת בבית ד: שוב הוא מעלה (ככל הנראה) מטבע לשון מוכר ורווח: "לא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל". מטבע זה אמנם נותן אישור וחזוק לשני חידושים שנתחדשו לו בדברי המברך בבית ג שעליהם עמדנו בסוף הסעיף הקודם: ראשית, הוא מצטרף לשינוי הסמנטי שחולל המברך מ'עזר' ל'שמירה'. שנית, הוא מכיר בתפיסת ה' כשומר גם בממד הזמן (ולא רק בממד המקום שנידון בבתי א–ב). אולם האם הפנים היוצא לדרך את רעיון השמירה האישית ששומר ה' את האדם?

בתגובתו הרחיב היוצא לדרך את דברי מברכו, ונחזור על דברי עמוס חכם שהבאנו לעיל: "המברך אומר 'שְׂמֵרָה', והמתברך עונה 'שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל', לרמוז שהוא כולל עצמו בתוך כל ישראל". ברם הרחבה זו מן הפרט אל הכלל, יש בה במשתמע צמצום במה שנוגע לפרטי ולמיוחד.

נמצא, כי בבואו לאשר ואף להרחיב את דברי מברכו, תוך שהוא מביא פתגם כדי לבססם, החמיץ היוצא לדרך את עיקר חידושו של חברו: את איחולו שה' ישמור אישית עליו, לא רק מתוקף היותו של ה' 'שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל' כולם, אלא דווקא מדאגתו של ה' לפרט המסוים הזה, הזקוק להשגחה אישית ולתשומת לב מיוחדת.

האם יניח המברך למתברך על ידו להחמיץ את הנקודה העיקרית הזאת, או שמא יחזור ויביע את תפיסת ההשגחה האישית שהוא מחזיק בה, אשר בכוחה לחזק ולהפיג את חששותיו של היוצא לדרך?

לשם כך נמשיך ונקרא את הבית הבא.

ה. בית ה

ה' שְׂמֵרָה

ה' צִלְּךָ עַל יַד יְמִינֶךָ.

אם בבית ד מובאים דברי היוצא לדרך, מתחייב מכך שבבית ה שוב מתחלפים הדוברים, ושוב נשמע קולו של המברך. עתה, אין ניתן שלא לשמוע את הפולמוס הסמוי המתקיים בין שני הדוברים:

המברך בבית ג: ... אֵל יָנוּם שְׂמֵרָה.

²⁵ בדבריו אלו מתמודד מלבי"ם עם חילוף הגופים, ולדעתו החילוף מגוף ראשון לגוף שני משקף שיח של המשורר עם קול פנימי הפונה אליו בגוף שני. וההבדל בין דרמה ממשית לדו שיח פנימי אינו גדול.

²⁶ מלבי"ם לא פירש את מזמורנו כעוסק בשמירה על היוצא לדרך, אלא כעוסק בהשגחה הפרטית בחיי האדם בכלל.

המתברך בבית ד: ... לא יִשָּׁן שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל.
ה' שְׁמֶרְךָ... המברך בבית ה:

אמנם איש אינו שולל את דברי רעהו, ואדרבה, נראה כי כל דובר מאשר את דברי קודמו, אולם בכל זאת מתקיים כאן פולמוס נסתר.²⁷ המברך אומר לרעהו: 'יהי רצון שלא ינום שומרך'; המתברך עונה לו: 'ודאי, הרי ידוע שלא ינום שומר כל ישראלי; והמברך חוזר ואומר לו: 'דבריך נכונים, אולם שים לב לדברי, ה' הוא שומרך-שלך'.

ובכן, המברך אינו מניח למתברך על ידו להחמיץ את הנקודה העיקרית בדבריו, וחוזר על המסר שהעביר בבית ג. ברם עתה הוא מחולל כמה שינויים לשם חיזוק והדגשה של המסר שלו:

א. התיבה 'שְׁמֶרְךָ' מופיעה בבית ג ובבית ה. בבית ג זהו **כינוי לה'**, אך שם ה' המפורש לא נזכר באותו בית; בבית ה 'שְׁמֶרְךָ' הוא תיאור **פעולתו של ה'**, ושם ה' מפורש לפני תיאור פעולתו: 'ה' שְׁמֶרְךָ!'.²⁸

ב. בית ג מנוסח כמשאלה לעתיד **"אֵל יָנוּם שְׁמֶרְךָ"**; בית ה מנוסח כעובדה קיימת, התקפה גם כעת: **"ה' שְׁמֶרְךָ"** – כבר עתה.²⁸

ג. בבית ג מתייחסת הברכה לשני תחומים מוגדרים – הליכה ושינה; בבית ה שמירתו של ה' על המתברך היא כללית.

השורה השנייה בבית ה, **"ה' צִלְּךָ עַל יַד יְמִינְךָ"**, מרחיבה את השורה הראשונה וממחישה אותה. **"ה' שְׁמֶרְךָ – ה' צִלְּךָ"** ופירושו, ה' הוא מחסך, הגנתך. בחום הארצישראלי, מסמל הצל (בין שאר הדברים שהוא מסמל) מקום מוגן. האדם החשוף לקרני השמש החמות, מחפש תדיר צל שיגן עליו מפניהן. ועל כן, הבוטח בה' – **"בְּצֵל שְׁדֵי יְתְּלוֹנָן"** (צ"א, א).²⁹

"עַל יַד יְמִינְךָ" – נחלקו המפרשים אם מילים אלו נמשכות אחר קודמותיהן – ה' הוא צִלְּךָ (– הגנתך) על יד ימינך (ראב"ע, רי"ד); או שזהו משפט בפני עצמו, ויש להשלים את שם ה', ולקרוא 'ה' הוא] על יד ימינך' (רד"ק, עמוס חכס). בין כך ובין כך, ניב קבוע הוא במקרא, כי המסייע לחברו מצוי לימינו דווקא, ואף מסייע **לידו** הימנית של חברו, שהיא היד הפעילה והחשובה לאדם: **"וְאֶנִּי תְּמִיד עִמָּךְ, אַחֲזֶתְ בְּיַד יְמִינִי"** (ע"ג, כג).

בבית ה מגיע לשיאו השימוש בכינויי השייכות למתברך: **"שְׁמֶרְךָ", "צִלְּךָ", "יְמִינְךָ"**. דבר זה נועד להדגיש באוזני המתברך חזרו והדגש, אף מבחינת המצלול, את שמירתו **האישית** של ה', החופפת על האדם תמיד ומגנה עליו מכל פגע.

1. בית ו

יִזְמַם הַשְּׁמֶשׁ לֹא יִכָּפֵה
וְיִרְחַם בְּלִילָה.

אף בית ו הוא מדבריו של המברך את היוצא לדרך. שתי צלעות בית זה מקבילות זו לזו בהקבלה חסרה ונרדפת כדלהלן:

²⁷ דיאלוגים מעין אלו, שבהם כל צד נראה כחוזר על דברי רעהו, אך באמת מתקיים ביניהם ויכוח עקרוני, מצויים לא פעם בסיפור שבמקרא. הנה שתי דוגמאות:

המשא ומתן בין אברהם לבני חת על קבורת שרה (בראשית כ"ג, ג–יח) הוא בן שלושה שלבים דומים, שבהם נראה כי כולם מסכימים עם כולם ואין כל קושי שמצדיק את אריכות המשא ומתן. אולם מאחורי הנימוסים המאפיינים את הדוברים השונים ניצבות הסתייגויות שונות שכל צד מסתייג מעמדת רעהו. ראה עיוננו לפרשת חיי שרה בסדרה השנייה עמודים 83–89.

במשא ומתן בין משה לשבטי גד וראובן (במדבר ל"ב), החל מן השלב שבו מציעים בני השבטים כי יצאו חלוצים לפני אחיהם (פסוק טז), מתנהל על כך משא ומתן בן שלושה שלבים שבו נראים שני הצדדים כחוזרים איש על דברי רעהו, ובאמת מתנהל ביניהם ויכוח עקרוני בכמה עניינים.

²⁸ ואם כן, אין להסכים כאן לפירושו של עמוס חכס: **"ה' שְׁמֶרְךָ – לשון ברכה, יהי ה' שומרך"**. אמנם מהקשר המזמור כולו יש להסיק שגם בית ה מהווה דברי חיזוק ואיחול ליוצא לדרך בשמירת ה' עליו בעתיד, אך לשון דבריו בבית ה היא קביעת עובדה שנכונותה היא כבר עתה.

²⁹ כשיהושע וכלב מנסים לחזק את ישראל להילחם בעמי הארץ, הם אומרים: **"סֵר צִלְּם מֵעֲלֵיהֶם וְה' אֲתֵנוּ, אֵל תִּירָאֵם"** (במדבר י"ד, ט). הפירוש השני של רש"י לפסוק זה (שאינו בכתבי יד ובדפוס הראשון) מקרב מאוד את הפסוק בפרשת המרגלים למקומו: **"צִלוֹ של המקום סר מעליהם"**. חיזוק לפירוש זה הוא ההמשך **"וְה' אֲתֵנוּ"**. ברם יש לשים לב שלא נאמר בפסוק **"סר צל ה' מעליהם"** אלא **"צִלְּם"** – מגינים וחזקים (לשון רש"י). ואם כן הזיהוי ה' הוא צלו של האדם' משותף לשני הפסוקים.

ראב"ע (שם) מפרש **"צִלְּם"** על דרך המיטונימיה, **"מגנים"**, במשמעות הכלי המגן על נושאו, **"כי הגיבור, אם אין לו מגן שיגן עליו ויהיה צל לו, לבו יירא"**. על פי זאת יהיה פירוש הפסוק במזמורנו **"ה' צִלְּךָ"** – ה' הוא המשמש לך מגן (- כלי מכליו של הלוחם) ביד ימינך.

וְיָרַח בְּלֵילָה [לא יזיקך].

את זאת שהשמש 'מכה' את האדם ההולך חשוף לקרניה ביום קיץ, יודע כל אדם מניסיונו, וכך כתוב: "לא ירעבו ולא יצמאו, ולא יפם שָׁרֵב וְשָׁמֵשׁ" (ישעיהו מ"ט, י). אולם שהירח מזיק בקרניו את החשופים להן בלילה – את זאת ניסיונו, ואף ידיעתנו, אינם מאשרים.

ברם כזאת הייתה אמונת הקדמונים, לא רק בתקופת המקרא, אלא גם דורות רבים אחריו. בתלמוד במסכת פסחים, בסוגיה העוסקת בחששות שונים שעל האדם לחשוש מפני שדים ורוחות של מזיקין (החל בדף קי ע"א ואילך) מובאים הדברים הבאים (בדף קיא ע"א) בלא כל זיקה למזמורנו:

אמר רבי יצחק: מאי דכתיב (תהילים כ"ג, ד) "גם פי אֵלֶךְ בְּגִיא צְלָמֹת, לא אִירָא רָע פִּי אֶתָּה עֲמָדִי"? – זה הישן בצל דקל יחידי **ובצל לבנה**... דתניא: הישן בצל דקל יחידי בחצר **והישן בצל לבנה – דמו בראשו**.

אדם המצוי בחצר, יכול להיכנס לביתו ולהימנע מלישון בצל לבנה. אם בכל זאת יישן בחצרו בצל לבנה – דמו בראשו. אולם מה יעשה ההלך הישן בשדה, והלבנה מאירה עליו בקרניה ואין לו דרך להיסתר ממנה? עליו קורא רבי יצחק את הפסוק "גם פי אֵלֶךְ בְּגִיא צְלָמֹת" (– צל הלבנה), לא אִירָא רָע – פִּי אֶתָּה עֲמָדִי". ה' הוא 'צלו' של אדם זה, הוא המגן עליו מפני נזק הירח בלילה.³⁰ הפרשנים (ראב"ע, רד"ק, המאירי) קשרו בצדק את בית ו לקודמו בקשר של סיבה ותוצאה: כיוון שה' הוא "צֵלֶךְ עַל גַּד יְמִינֶךָ", לפיכך "יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֶּךָ וְיָרַח בְּלֵילָה". צל ה' הוא שיגן עליך מנזקם של קרני השמש וקרני הירח. קישור זה בין שני הבתים אינו מחייב לצמצם את משמעות המטפורה "ה' צֵלֶךְ" מהמשמעות הרחבה שהענקנו לביטוי בסעיף הקודם – ה' הוא מחסך, הוא הגנתך. אולם בית ו מעניק למטפורה שבבית ה מימוש שהוא קרוב לשדה המשמעות המקורי של המילה 'צלי'.³¹ נמצא כי בית ו מדגים ומפרט את מה שנאמר בלשון כללית בבית ה אודות שמירת ה' את ההולך בדרך.

לסיום הדיון בבתים ה–ו אנו חוזרים לשאלה ששאלנו ביחס לבית ג: האם הברכות בבתים אלו מתאימות להיאמר למי שיוצא לדרכו ולבו מלא חששות? גם כאן התשובה חיובית: ברכות אלה מתאימות **דווקא** לאדם ההולך בדרך, החשוף ביום לשמש המכה בו, וללבנה בלילה בשדה הפתוח. אדם זה הוא שזקוק כל כך לצלו של ה' שיגן עליו מפני אלה. אדם היושב בביתו וסובל ממצוקה כלשהי (שאינה מוגדרת), אינו זקוק לברכות מעין אלו: יש בידו אפשרות להיסתר בביתו מפני השמש או הירח. ובאמת, המפרשים שפירשו את מזמורנו כמתייחס לשמירה כללית, ולא בהקשר של הליכה בדרך, נדחקו לראות ברכות אלו כברכות כלליות, ובכך הרחיקו את הפסוקים ממשמעותם הפשוטה.³²

ז. בית ז

ה' יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל רָע
יִשְׁמַר אֶת נַפְשֶׁךָ.

³⁰ כיצד יכלכל בן דורנו את דברי הכתוב "וְיָרַח בְּלֵילָה"? הנה דברי עמוס חכם (בהערה 3א): "אין זה מעניינו לשאול אם הדברים הללו מתאמתים על פי חכמת הרפואה בימינו, כי על כל פנים יש לומר דיברה תורה כלשון בני אדם." ובכן, דווקא מעניינו לשאול מה אומרת חכמת הרפואה או הפיזיקה בשאלה זו, אך צודקים דברי הפרשן כי 'דיברה תורה כלשון בני אדם' – והכוונה, בני אדם שחיו באותו זמן. דוגמה נוספת לפסוקים המבוססים על תפיסת המציאות הרווחת בתקופת המקרא ראה בעיונו למזמור ק"ד, עמוד 254 הערה 20 ומה שמעליה.

בין מפרשינו הראשונים מסתמנות גישות שונות בניסיון לפרש את דברי הכתוב "וְיָרַח בְּלֵילָה": גישת ראב"ע הכמו-מדעית: "וידוע כי השמש תזיק ברוב החום שלה, והלבנה בלילה תוסיף לכה [ה]מולדת תחלואים. וזה הדבר ברור ומנוסה". רד"ק מצטט אמנם את דברי ראב"ע, אך מסכם אותם: "והחום והקור הם סיבת התחלואים". כלומר, הירח מציין את זמן הקור ביממה, והקור (ולא הירח) הוא הגורם לתחלואים. ורי"ד פירש שהשמש והירח מציינים את שני זמני היממה: "לא המזיקים השולטים ביום שהוא עונת השמש (- יזיקך), ולא המזיקים השולטים בלילה, שהוא עונת הירח".

³¹ כדברינו אלה כתב המאירי: "צֵלֶךְ עַל גַּד יְמִינֶךָ – רוצה לומר: להגן בעדך, להביאך בצלו לחסות תחת כנפיו. **ודרך משל המשיך דבריו על אמרו 'צֵלֶךְ' ואמר, 'יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֶּךָ וְיָרַח בְּלֵילָה'.**"

³² הנה דוגמאות לכך: רד"ק: "ה' הוא על יד ימינך – לעורך בכל מעשיך". מאירי: "יוֹמָם הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֶּךָ וְיָרַח בְּלֵילָה – משל, שלא יזיקהו שום דבר".

אחר תיאור הסכנות הספציפיות שמהן יציל ה' את ההולך בדרך בבית הקודם – נזקי השמש והירח, נועד בית ז' לאחל ליוצא לדרכו שמירה גם מפגעים שלא נזכרו עד עתה במזמורנו – "ה' יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל רָע". רבים הפגעים ורבות הסכנות להולך בדרך, ואין ניתן לפרטם, ועל כן בית זה נועד לשמש ברכה לשמירה כוללת מפני כל שאינו ניתן לפירוט. ראב"ע חש בכוונה זו, ופירש: מִכָּל רָע – שיקרה לאדם בחוץ (- מאירועים חיצוניים) ומפנים (- מאירועים הנובעים ממנו עצמו, כגון מחלה).

ואילו רד"ק ניסה לפרט רעות שלא נזכרו עד עתה במזמור:

מִכָּל רָע – שלא יזיקוך בני אדם וחיות השדה.³³

ואנו נזכרים בנוסח תפילת הדרך (על בסיס הנוסח שתיקנו חז"ל, ברכות כט ע"ב):

ותצילנו מכף כל אויב ואורב ולסטים וחיות רעות בדרך

ומכל מיני פורענויות המתרגשות לבוא לעולם.

מה מוסיפה השורה השנייה בבית ז' – "יִשְׁמֹר אֶת נַפְשְׁךָ" – על קודמתה? הצירוף 'לשמור נפשי' מופיע כעשר פעמים במקרא, ובדרך כלל משמעותו שמירת החיים.³⁴ זוהי אפוא ברכה לשמירה בסיסית יותר מכל השמירות שנזכרו עד עתה. ואכן כך מפרש רד"ק שמירה זו:

יִשְׁמֹר אֶת נַפְשְׁךָ – שאם יבואוך תחלואים... הוא ישמור את נפשך שלא תמות מתוך התחלואים.

ובכן משמעה של הברכה הכלולה בבית ז' היא: ה' יבטיח את חיך בכל הנסיבות. הקשר בין שתי שורות הבית יהא אפוא כזה:

"ה' יִשְׁמְרֶךָ מִכָּל רָע", ואף מן הרע מכול – "יִשְׁמֹר אֶת נַפְשְׁךָ".

ח. בית ח

ה' יִשְׁמֹר צְאֲתְךָ וּבֹאֲךָ

מִעֲתָה וְעַד עוֹלָם.

זוהי הברכה החותמת את סדרת הברכות הנאמרות במזמורנו ליוצא לדרכו. הצירוף 'לצאת ולבוא' מופיע כעשרים פעמים במקרא, ומשמעותו היא 'כלל התנועות שאדם מתנווע', דהיינו כל מעשיו.³⁵ על פי זאת, תהא משמעות הברכה המסיימת: ה' ישמור את כל תנועותיך ומעשיך מעתה ולכל ימי חיך.

לכל ניב בלשון יש בדרך כלל בסיס ראשוני מילולי, שממנו התרחבה המשמעות והתנתקה מן המשמעות המילולית הראשונית הזאת. מסתבר כי משמעותו של הניב 'צאת וּבֹא' ביחס לכלל פעולותיו של האדם, נובעת מכך שאדם פועל את פעולותיו השונות בדרך כלל מצאתו מביתו ועד שובו אליו למנוחה ולשינה.

אפשר אפוא שהניב במקומו מתייחס דווקא למשמעותו הראשונית של הצירוף הזה: ה' ישמור צאתך מביתך לדרך אשר אתה הולך עליה, ובואך חזרה לביתך מן המסע הזה.³⁶

אם אכן זו משמעות הברכה החותמת את מזמורנו, מה פשר המילים החותמות אותה "מִעֲתָה וְעַד עוֹלָם"? אמנם יציאתו של ההולך לדרך היא "מִעֲתָה", בשעה זו, אולם בואו לביתו, אף שיתרחש בעתיד, יהא זה בשעה מסוימת, ולא 'עד עולם'!

³³ יש להזכיר שהן ראב"ע והן רד"ק לא פירשו את מזמורנו על מי שעומד לצאת לדרך, אך שניהם מסכימים שמדובר על מי שמצוי במצוקה כזו או אחרת וזקוק לשמירת ה'.

³⁴ לדוגמה: תהילים כ"ה, כ: "שְׁמֶרָה נַפְשִׁי וְהִצִּילֵנִי"; איוב ב', ו: "אֲדָא אֶת נַפְשׁוֹ שְׁמֹר".

³⁵ הנה שתי דוגמאות: משה אומר לבני ישראל ביום מותו (דברים ל"א, ב): "לא אוכל עוד לְצֵאת וּלְבֹא"; שלמה אומר לה' בגבעון (מל"א ג', ז): "וְאֶנְכִי נֶעַר קֶטָן, לֹא אֲדַע צֵאת וּבֹא".

³⁶ א. דוגמא דומה לכך כבר ראינו במזמורנו: "ה' צִלְעָךָ" היא מטפורה רווחת במקרא, ומשמעותה בבית ה' כמשמעותה במקרא בכלל: ה' הוא הגנתך. אך הנה בבית ו' מתממשת המטפורה הזאת במשמעות המילולית: כיוון שה' הוא צלך – "יוֹמָם הִשְׁמֵשׁ לֹא יִכְפֶּה". ראה דברינו בסעיף ו'.

ב. לפי דברינו הביטוי 'צאת וּבֹא' יכול להתפרש גם כביטוי כללי וגם כפי שהצענו, כמתייחס ליוצא לדרך. על כן אין לקבל את דברי של פולאק (ראה סעיף א הערה 14) כי "ביטוי זה (- הפסוק החותם את המזמור) משמש כמאה עדים שאמנם המדובר באחד היוצא לדרך".

ג. חיזוק מה לפירושונו הוא הפועל המקדים את הניב שבו אנו דנים "יִשְׁמֹר". 'צאתך וּבֹאֲךָ' במשמעות 'כלל פעולותיו של האדם' זקוק פועל כמו 'יברך' (ראה דברים כ"ח, ו), 'יצליח' וכדומה.

שאלה זו אינה צריכה לפרוך את פירושו, ושתי תשובות אפשריות לה: ראשית, פירושו אינו שולל את המשמעות הרחבה והרווחת של הניב 'צִאֲתָךְ וּבֹאֲךָ' – כלל מעשיך. שתי המשמעויות כלולות בברכה זו, וביחס למשמעות הרחבה, מתאימות המילים 'מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם'. שנית, גם במשמעות המצומצמת של ברכה זו – ביחס ליציאה הנוכחית לדרך, חפץ המברך להרחיב את ברכתו גם ליציאות נוספות לדרך שיצא המתברך בעתיד.

אפשר כי המילים "מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם" נועדו לחתום, באמצעות הנוסחה הרווחת הזאת, את כל הברכות שנאמרו במזמורנו, ולבטא את תקפותן לא רק לאירוע הנוכחי, אלא לכל האירועים הדומים לו.

בתים ז-ח כפי שפירשנו אותם, נוגעים אף הם לאדם היוצא לדרך רחוקה. הם עוסקים בשני החששות הכבדים ביותר המקננים בלבו של היוצא לדרך: החשש האחד הוא שימות בנכר, רחוק ממשפחתו ומעירו (וכנגד זה באה הברכה בבית ז), ואילו החשש האחר הוא שלא יזכה לשוב לביתו, אלא יישאר גולה ובודד במרחקים (וכנגד זה באה הברכה בבית ח).

ט. מבנה המזמור

צ"פ חיות בביאורו למזמורנו העיר בצדק, כי שמונת פסוקי-בתי של המזמור בנויים ארבעה צמדים. אנו נציג את הקשר בין הבתים שבכל צמד על פי פרשנות המזמור שנקטנו בה בעיון זה:

בתים א-ב: מצוקה ומענה בדרך של שאלה ותשובה – שניהם מפיו של היוצא לדרך.

בתים ג-ד: ברכת המברך ואימות הברכה בפיו של היוצא לדרך.

בתים ה-ו: ברכת המברך המורחבת: כלל ופירוט שלו (ה' צלך, והוא מגן עליך מפני השמש והירח).

בתים ז-ח: שתי ברכות נוספות של המברך כנגד שני החששות העמוקים והחמורים ביותר של היוצא לדרך.

בנוסף לחלוקה זו, אנו מציעים לחלק את מזמורנו לשתי מחציות שוות באורכן וזהות בחלוקתן הפנימית:

מחצית ראשונה: בתים א-ד: ארבעה פסוקים, 28 מילים (7-6-7-7).

מחצית שנייה: בתים ה-ח: ארבעה פסוקים, 28 מילים (7-6-7-7).

במה נבדלות שתי מחציות המזמור זו מזו?

שתי המחציות משקפות את הדו-שיח הדרמטי שבין שני הדוברים, כאשר כל מחצית מבטאת תפיסה של דובר אחר:

במחצית הראשונה הדובר העיקרי הוא היוצא לדרך: שלושה מתוך ארבעת הבתים במחצית זו (א, ב, ד) נאמרים על ידו. הדובר שכנגדו – 'המברך', מציב בבית ג ברמיזה השקפה דתית שונה במקצת מזו של היוצא לדרך. בעשותו כן, הוא מחולל את תגובתו של היוצא לדרך בבית ד. תגובה זו מגלה הסכמה עם חלק מדברי המברך, אך החמצה של הנקודה העיקרית והחשובה ביותר בדבריו.

היוצא לדרך נראה אדם צעיר, החרד מפני הבלתי-נודע שבמסע העומד לפניו. הוא משתמש ב'פיתגמי ביטחון', מטבעות לשון שגורים וכלליים שהוא מעלה מזכרונו, ממה שנתחנך עליו בעבר (בית ב ובית ד).

אולם את הביטחון העמוק **בשמירה אישית** שה' ישמור עליו בדרכו, את זאת לא קלט ולא הפנים בעקבות דברי המברך בבית ג. כדי להשריש בקרבו את התודעה הדתית הזו, נושא המברך את דברי ברכתו במחצית השנייה של המזמור:

במחצית השנייה המברך הוא הדובר היחיד. ארבעת הבתים במחצית זו הם פיתוח והרחבה של הברכה הקצרה שנשא במחצית הראשונה בבית ג. שני הצרכים הנצרכים להולך בדרך, אשר פורטו בבית ג (יציבות רגלי ההולך, ביטחון בשעת השינה), זוכים במחצית השנייה לתוספת ואף להכללה (שמירה כללית, הגנה ומחסה, הגנה מקרני השמש והירח, שמירת הנפש, ברכת היציאה לדרך והשיבה ממנה).³⁷

שלוש תופעות סגנוניות מייחדות את המחצית השנייה:

³⁷ בדברי המברך לאורך כל המזמור נידונה השמירה בשני ממדים – מקום וזמן: בבית ג נידונים שניהם. בית ה – מקום; בית ו – זמן; בית ח – מקום וזמן.

- שם ה' מופיע בהבלטה רבה במחצית זו בראשם של ארבעה משפטים שה' הוא נושאם. במחצית הראשונה, לעומת זאת, מופיע שם ה' אך פעם אחת, בדבריו של היוצא לדרך בבית ב, ושם הוא משמש כמושא.³⁸
- הפועל 'שמר', שנושאו תמיד ה', חוזר אף הוא ארבע פעמים לאורך כל המחצית השנייה.³⁹
- הכינוי החבור 'שלך', 'אותך', המופנה אל היוצא לדרך, חורז את המחצית השנייה לכל אורכה 8 פעמים: שְׁמֶרְךָ, צִלְךָ, מִיַּיְדְךָ, נִכְכָּה, יִשְׁמְרְךָ, נִפְשְׁךָ, צִאֲתְךָ וּבֹאֲךָ. בכך ממשיכה המחצית הזאת את סגנונו של בית ג – רִגְלְךָ, שְׁמֶרְךָ. תוכנה של המחצית השנייה והעיצוב הסגנוני שלה מביעים בהרחבה ובתוקף את השקפתו הדתית של המברך: הביטחון העמוק **בשמירה אישית** שה' ישמור את היוצא לדרך בדרכו, הדאגה הא-לוהית האבהית לפרט ולכל צרכיו החיוניים בעת היציאה לדרך רחוקה.

נמצא כי בית ג הוא התשתית למחצית השנייה. תפקידו ה'מקורי' במחצית הראשונה היה לחזק ולהעמיק את ביטחונו של היוצא לדרך בשמירה אישית של ה' אותו. כיוון שהדבר לא עלה בידי המברך, מתפתחת תגובתו הנמשכת לאורך כל המחצית השנייה.

היחס בין שתי המחציות מבטא אפוא את הפער הסמוי בין הדוברים, והוא שהופך את מזמורנו למזמור שיש בו דו-שיח תיאולוגי דרמטי.

י. חתימה

פירשנו את מזמורנו כמזמור דרמטי, המבטא סיטואציה מוגדרת היטב: אדם עומד לצאת לדרך רחוקה, והוא מלא חששות מפני הבלתי-נודע. למולו ניצב אדם אחר, בוגר ובעל השקפה דתית מוצקה, המברכו בסדרת ברכות להצלחת דרכו.

בכל אלו הלכנו בעקבות פירושו של עמוס חכם ז"ל למזמורנו, ונדמה שבחתימת דברינו עלינו להדגיש את ההבדל בין פירושו לבין מה שאנו מציעים בעיון זה: עמוס חכם לא הבחין בכל מתיחות בין שני הדוברים המשתתפים בדו-שיח במזמור, ואדרבה, לדעתו הם אך מחזקים זה את דבריו של זה ושוררת ביניהם הרמוניה גמורה.

אולם הנחה מוקדמת המצויה בבסיס עיוננו היא, שעיצובו הדרמטי של המזמור כדו-שיח בין שניים, נועד לבטא פער בין שני הדוברים, לבטא שתי השקפות שונות. העיון המדוקדק **בסגנון** דבריהם של שני הדוברים, **בתוכן** דבריהם **ובמבנה** המזמור (כפי שהצגנוהו בסעיף הקודם) מצדיק את הנחתנו: כל אלו משרתים את העיצוב הדרמטי המאפיין את מזמורנו, ומלמדים על עימות סמוי בין תפיסתו של היוצא לדרך ובין המברך אותו: תפיסת היוצא לדרך, היא 'אמונת אנשים מלומדה' בדבר 'עזר' ו'שמירה' כלליים, שמכוחם גם היחיד יכול למצוא מרגוע מסוים לנפשו המתוחה; וכנגדה תפיסת המברך, המבטא בדבריו באופן מופתי את האמונה ביחס אישי ובהשגחה פרטית שמשגיח ה' על חסידיו, כאב על בנו, כיחס ה' ליעקב אבינו בצאתו מבית אביו לדרך ארוכה ורחוקה.

כמסגרת לעימות העדין המתבלט בין שני האישים ובין שתי התפיסות שהם מייצגים בדבר השגחת ה' על האדם, נבחרה סיטואציה בעלת מטען פסיכולוגי אופייני: ערב היציאה לדרך רחוקה. זיהוי סיטואציית הרקע למזמורנו הוא בעל חשיבות להבנת המזמור, לא רק לצורך פרשנות מילולית, אלא גם לשם הבנת הפער בין הדוברים בו, שהוא תולדת הסיטואציה הטעונה הזו.

המתיחות הנפשית שבה מצוי העומד לצאת לדרך, הזדקקותו לעזר המתבטאת בקריאת המצוקה שלו "מֵאֵן יָבֵא עֲזָרִי" – זוהי קרקע נוחה לשתילתה של הכרה דתית מחודשת, שלמה ופנימית: דווקא מתוך ערעור וחוסר ביטחון, יכולה לצמוח אמונה איתנה בהשגחת ה' האישית. דווקא מתוך החיפוש, יכולה להיבנות תודעה דתית שאינה 'אמונת אנשים מלומדה' המבוססת על אמתות שגורות, אלא תודעה שהיא פרי חוויה דתית אישית ועמוקה.

אל הסיטואציה המיוחדת הזו, שהיוצא לדרך מצוי בתוכה, נכנס המברך, ומנחיל לרעהו תודעה שתרום אותו ותלווה אותו מעתה ועד עולם. אף המעיין במזמור יוכל להתרומם באמצעותו מתפיסה כללית רווחת, אל תודעה עמוקה, אישית, ומלאת תנחומים לאדם.

³⁸ במקום שם ה', באים במחצית הראשונה כמה כינויים שלו: "עֲשֵׂה שְׁמִים וְאָרֶץ"; "שְׁמֶרְךָ"; "שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל".

³⁹ במחצית הראשונה מופיע השורש שמ"ר פעמיים: פעם אחת בבית ג ככינוי לה', בדברי המברך "אֵל יְנוּם שְׁמֶרְךָ", ופעם שנייה בדברי היוצא לדרך בבית ד "שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל".

